

PRVA SLOVENSKA SLOVNICA V ODMEVNIH DELIH IN ZAPISIH EVROPSKIH INTELEKTUALCEV V 17. IN 18. STOLETJU

Pavle Jović

Univerzitetna biblioteka »Svetozar Marković«, Beograd

UDK 811.163.6'36"15":316.344.32(4)"16/17"

Prispevek predstavlja zapise v tiskanih in rokopisnih delih evropskih intelektualcev iz 17. in 18. stoletja, v katerih je naveden oz. opisan prvi slovenski slovnica in evangeličanski šolnik Adam Bohorič (1520–1598), ki je bil med Slovenci pozabljen več kot eno stoletje. Toda njegova slovnica *Arcticae horulae succisivae* iz leta 1584 je med tem aktivno živela v številnih znanstvenih in drugih delih evropskih intelektualcev 17. in 18. stoletja. To so bili večinoma predstavniki protestantske vere. Med njimi je bil tudi eden najplivnejših modernih mislecev Evrope, nemški filozof in matematik Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716), ki je v korespondenci s pomembnimi osebnostmi svojega časa izkazal veliko zanimanje za Bohoričevo slovnico in ki je slovenski jezik označil za *antiqua lingua Carniolana*.

prva slovenska slovnica, Adam Bohorič, evropski intelektualci, 17. in 18. stoletje

The paper presents works written by European intellectuals in the 17th and 18th centuries which mention the first grammar of the Slovene language, written by Protestant scholar Adam Bohorič in 1584. Bohorič's grammar *Arcticae horulae succisivae* was suppressed and forgotten among Slovenes for more than a century, but it was well-known to European intellectuals of the 17th and 18th centuries, particularly Protestants. Among them was one of Europe's most influential early modern thinkers, German philosopher and mathematician Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716), who very interested in Bohorič's grammar and referred to the Slovene language as *antiqua lingua Carniolana*.

first Slovene grammar, Adam Bohorič, European intellectuals, 17th and 18th centuries

1 Uvod

Prva slovenska slovnica evangeličana Adama Bohoriča iz leta 1584 je bila v obdobju katoliške obnove (1595–1630) sežgana in med Slovenci pozabljena več kot celo stoletje; tudi po tem času je bila dolgo zamolčana (Janež 1978: 63, 75). Ko je leta 1715 prva slovnica slovenskega jezika ponovno izšla v priredbi patra Hipolita, v njej ni bilo imena Adama Bohoriča (Janež 1978: 63). Tretja izdaja iz leta 1758 je spet izšla anonimno (Herrity 2001: 533). Tudi Marko Pohlin, tvorec *Kraynske grammatike* (1768), je zatajil Bohoričevo in Hipolitovo slovnico ter dela drugih slovenskih jezikoslovcev, ker je hotel biti prvi slovenski slovnica (Janež 1978: 75). Zelo redki izvodi Bohoričeve

slovnice so se ohranili v knjižnicah protestantskih mest v Evropi (Tübingen, Nürnberg, Leipzig, Wittenberg, Halle, Hamburg, Erfurt, Uppsala).

Dela evropskih intelektualcev 17. in 18. stoletja prežema duh polihistorizma, univerzalizma in enciklopedizma (Pelc 2002: 155). Zaradi neugodnih in nestabilnih političnih okoliščin je stagniralo tiskanje knjig v prvi polovici 17. stoletja. V drugi polovici tega stoletja so začeli izhajati prvi biografski leksikoni in od srede 18. stoletja tudi enciklopedije, v katerih so opisana dela evropskih ustvarjalcev.

V prispevku je prikazan pregled del evropskih intelektualcev iz 17. in 18. stoletja (zgodovinska dela, leksikoni, enciklopedije,

bibliografije ter katalogi knjižnic), ki so dostopna v digitalni obliki preko spleta. Želeli smo ugotoviti, v katerih delih je zapisano ime prvega slovenskega slovnica, Adama Bohoriča. Raziskovali smo tudi korespondence enega največjih evropskih filozofov razsvetljenstva, Gottfrieda Wilhelma Leibniza, s pomembnimi osebnostmi njegovega časa, v katerih je zapisano ime Adama Bohoriča. Zanimala nas je verska pripadnost pričujočih intelektualcev in kako so tedaj poimenovali slovenski jezik.

2 Dela evropskih intelektualcev v 17. stoletju

1665

V prvi temeljiti Bohoričevi biografiji, ki jo je sestavil France Kidrič (1927: 49) za *Slovenski biografski leksikon*, je zapisano, da je Adama Bohoriča leta 1665 v znanstveno evidenco uvedel nemški zgodovinar in bibliotekar Cesarske dvorne biblioteke na Dunaju, Peter Lambeck (lat. Petrus Lambecius, 1628–1680), ki je v času vladavine cesarja Leopolda I objavil prvi komentar bibliografije knjig z naslovom *Commentariorum de augustissima bibliotheca caesarea Vindobonensi*, v katerem je omenil tudi Bohoričevo slovnico iz leta 1584, *Arcticae horulae succisivae* (Lambeck 1665: 92). Lambeck je bil pripadnik rimskokatoliške cerkve.

1673

Nemški zgodovinar in bibliotekar Johann Cristoph Becmann (tudi Beckmann, 1641–1717) je leta 1673 natisnil knjigo s področja historične geografije *Historia orbis terrarum geographica et civilis*, v kateri je navedel Bohoričevo slovnico (Becmann 1673: 381). Becmann je bil Leibnizov sodobnik in pripadnik protestantske vere. Bohoričevo slovnico je napačno uvrstil v poglavje *Historia imperii Russici* oz. *Rerum Moskovitarum scriptores*, ker je mislil, da gre za rusko delo.

1678

V delu *Bibliotheca vetus et nova* nemškega zgodovinarja, klasičnega filologa in bibliotekarja Georga Matthiasa Königa (1616–1698) so predstavljeni številni ustvarjalci minulega časa različnih narodov, med drugim tudi Bohorič (König 1678: 119). Avtor je o Bohoriču zapisal samo *Bohoriz (A) de Lingua Russica*. V istem delu je podal Trubarjev življenjepis; napisal je, da je Trubar natisnil knjige v vinskem jeziku (lat. lingua vandolica). König je bil profesor za grški jezik in poezijo na univerzi v Heimatstadtu, objavil je še latinsko-nemški slovar in delo *Tirocinium poeticum Graecum*.

1688

Nemški intelektualci Daniel Georg Morhof (1639–1691), Johannes Frick (1645–1686/7), Johannes Moller (1661–1725) in Johann Albert Fabricius (1668–1736) so v Lübecku leta 1688 objavili delo *Polyhistor; literarius, philosophicus et practicus*. Delo je doživelo več izdaj; v izdaji iz leta 1732 so avtorji navedli Bohoriča kot slovnica (Morhof idr. 1732: 609). Avtorji so predstavniki razsvetljenske miselnosti in protestantske vere, sodobniki Leibniza. Fabricius je bil klasični filolog in biograf ter si je dopisoval z Leibnizem. Morhof je bil profesor klasičnih jezikov, polihistor in eden največjih bibliografov 17. stoletja.

Leibnizova korespondenca (1687–1689)

Eden največjih evropskih mislecev modernega časa, nemški filozof, matematik, jezikoslovec in pravnik Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) si je dopisoval s številnimi znanstveniki Evrope. Bil je luteran z razsvetljenskimi nazori. Bogata Leibnizova korespondenca, ki se začneja z letom 1687, je edinstveno pričevanje o evropski književni republiki na prehodu iz baroka v razsvetljenje. Z okrog 15.000 pismi ter 1100 korespondenti zaobjema vsa pomembna področja znanosti in predstavlja temeljni dokument evropske moderne znanosti, obenem pa

označuje tudi prelomnico v razvoju mišljenja tistega časa. V korespondenci, v kateri je Leibniz obravnaval poglavitne filozofske in matematične teme, je v nekaterih pismih opaziti tudi njegovo zanimanje za Bohoričevo slovnico. V letih, ko je deloval kot bibliotekar v knjižnici v Frankfurtu, je našel majhno knjigo z naslovom *Arcticae horulae succisivae*. Ker so ga zanimali slovanski jeziki, je želel vedeti, kateremu slovanskemu jeziku je namenjena omenjena slovnica. Leibniz je angleškega matematika Johna Wallisa (1616–1703) in nemškega jezikoslovca Heinricha Ludolfa (1655–1712) zaprosil za mnenje o korektnosti naziva *antiqua lingua Carniolana*, toda ni dobil pravega odgovora. Pisma med Leibnizom, Wallisom ter Ludolfom so ohranjena in večkrat objavljena (Société des Bibliophiles Français 1820: 19; Gerhard 1863: 29; Waterman 1977: 76; Babin 2000: 719; Lodge 2004: 72). Bohoričeva slovnica je spodbudila tudi zanimanje nemškega polihistorja in bibliotekarja knjižnice v Hamburgu, Vincenta Placciusa (1642–1690).

Leta 1699 je Leibniz podaril Bohoričevo slovnico švedskemu filologu, diplomatu in bibliotekarju Johannu Gabrielu Sparwenfeldu (1655–1727), ki sodi med prve švedske slaviste (Birgegard 2005: 5). Sparwenfeld je študiral pravo in je nekaj let delal v knjižnici kraljice Kristine v Rimu in v vatikanskem arhivu. V letih 1864–1869 se je v Rusiji ukvarjal s preučevanjem slovenskih jezikov in kot rezultat večletnega raziskovanja je

objavil knjigo *Lexicon Slavonicum*. Zapisano je, da je Bohoričeva slovnica od leta 1722 v fondu Splošne knjižnice v Uppsali na Švedskem (Zwolinski 1966: 123).

1688

V letih, ko se je začela Leibnizova korespondenca, je v nemškem mestu Nürnberg izšlo delo prvega slovenskega kulturnega zgodovinarja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693), ki je bil tudi prvi slovenski znanilec razsvetljenske miselnosti in poznan v znanstvenih krogih Evrope. V svojem znamenitem delu *Die Ehre des Hertzogthums Crain* je na več mestih omenjal Bohoriča (Valvasor 1689: V 190, 200) in slovenski jezik označil za *Crainerische* ali *Windische Sprache*. Valvasor je bil pripadnik katoliške vere.

3 Dela evropskih intelektualcev v 18. stoletju

1705

Nemški zgodovinar Paul Jacob Marperger (1656–1730) je leta 1705 objavil delo s področja ekonomije z naslovom *Moscowitischer Kaufmann*, v katerem je navedel Bohoriča kot avtorja dela *De Orthographia Ruthenica* (Marperger 1705: XVII) in delo označil kot ukrajinsko slovnico.

1729

Slavni nemški polihistor Johann Peter Kohl (1698–1778) je leta 1729 objavil delo

G. W. Leibniz

H. W. Ludolf

J. Wallis

J. G. Sparwenfeld

Introductio in historiam et rem literariam Slavorum, imprimis sacram ..., v katerem obravnava sorodnost in razlike med slovan-skimi jeziki. Navedel je Bohoričevo slovnico in slovenski jezik označil kot *lingua slavonica, dialecti Carniolana* (Kohl 1729: 159). Kohl je izhajal iz protestantske družine. Ukvarjal se je z zgodovino cerkve (*Ecclesia graeca lutherizans*, 1723).

1730

V delu *Operum* nemškega polihistorja, zdravnika, pravnika in bibliotekarja Hermannna Conringa (1606–1681), pripadnika luteranske vere, o Bohoriču najdemo samo toliko: Adam Bohoricz, *De Orthographia* (Conring 1730: 433).

1731

Profesor nemščine na univerzi v Leipzigu, luteran Johann Andreas Fabricius (1696–1789) je leta 1731 izdal delo *Abriß einer allgemeinen Historie der Gelehrsamkeit*, v katerem je navedel Bohoričevo slovnico (Fabricius 1754: 183). Slovenski jezik imenuje *Creinerische Sprache*. Delo je izšlo še leta 1754.

1732

V protestantskem mestu Hamburg je leta 1732 izšlo bibliografsko delo *Catalogus historico-criticus librorum rariorum*. Avtor je bil Johann Vogt (1695–1764), pastor protestantske katedralne cerkve v Bremnu. Knjiga je doživela še eno izdajo leta 1747, v kateri lahko opazimo, da je pisec navedel Bohoričevo slovnico (Vogt 1732: 132).

1740

Slavni francoski filozof Pierre Bayle (1647–1706) je v delu *Dictionnaire historique et critique* (5. izdaja) zapisal Bohoričevo ime (Bayle 1740: 238). Slovenski jezik je označil kot *la langue de Carniole, la version Esclavonne*.

1750

Nemški filozof in filolog Georg Wilhelm Kirchmaier (1673–1759) je v Wittenbergu

leta 1750 objavil delo *Disquisitio historica de D. Martini Lutheri oris et vultus habitu heroico*. V poglavju *De Wittenberga saxonium reliqua* je navedel Bohoriča in oznako za slovenski jezik – *Lingua slavonica* (Kirchmaier 1750: 114).

1765

Prvi slovenski slovničar je omenjen tudi v zgodovinskem delu *Annales Bohemorum* (Hagek 1765: 325). Avtor dela, ki je izšlo v Pragi, je češki kronist Vaclav Hajeka (Václav Hájek z Libočan, lat. Wenceslaus Hagek, ?–1553). Delo s polnim naslovom *Annales Bohemorum e Bohemica editione latine redditi ...* je dopolnil in izdal znani češki zgodovinar Gelasius Dobner (1719–1790).

1770

V Nürnbergu je izšlo delo *Bibliotheca librorum rariorum universalis* nemškega zgodovinarja in bibliografa Johanna Jacoba Bauera (1729–1776), v katerem je Adam Bohorič naveden kot slovničar (Bauer 1770: 133). Bohoričevo knjigo je označil kot zelo redko (lat. liber rarissimus).

1773

Nemški zgodovinar Conrad Aloys Prechtl (1711–1780) je objavil delo v treh zvezkih z naslovom *Religionsgeschichten der ganzen Welt und aller Zeiten*, v katerem je navedel Adama Bohoritscha kot avtorja slovnice *Arcticae horulae successivae...* (Prechtl 1773: 429). Slovenski jezik imenuje *Sclavonieschen Sprache*.

1777

V letih 1776–1782 je v Göttingenu izhajala politična periodika pod uredništvom znamenitega zgodovinarja Augusta Ludwiga Schlözerja (1735–1809) z naslovom *Schlözer's Briefwechsel meist historischen und politischen Inhalts* (v 10 zvezkih). V zvezku iz leta 1777 najdemo tudi Bohoričevo ime in naslov njegove slovnice (Schlözer 1777: 73). Schlözer je bil iz protestantske družine, teologijo je študiral v

Wittenbergu. Bil je vsestransko izobražen in je leta 1861 odšel v Rusijo, kjer se je ukvarjal z rusko zgodovino. Postal je član ruske in švedske akademije znanosti.

1786

Friedrich Carl von Moser (1723–1798) je bil nemški književnik, izhajal je iz stare protestantske družine. V letih 1784–1792 je izdajal zbornik s političnimi članki *Patriotisches Archiv für Deutschland*, v katerem najdemo tudi podatke o Adamu Bohoriču (Moser 1786: 191). Slovenski jezik imenuje *Sclavonische Sprache*.

1787

V katalogu knjižnice Mapheja Pinellija v Benetkah je Bohoričeva slovnica zapisana v poglavju *Ars grammatica et dictionaria linguarum* oz. *Auctores latini recentiores* (Morelli 1787: 248). Avtor tega kataloga je Jacopo Morelli (1745–1819), ki je bil opat in bibliotekar knjižnice Mapheja Pinellija v Benetkah.

1788

V pismu med začetnikoma slavistike Dobrovskim in Durychom (7. september 1788) najdemo podatek, da je Josef Dobrovský Bohoričevo slovnico označil kot *Grammatica carniolica* (Patera 1895: 81).

5 Sklep

Klub temu, da je bila Bohoričeva slovnica po zatonu protestantizma med Slovenci pozabljena več kot celo stoletje, je ostala ohranjena v delih in korespondencah evropskih intelektualcev 17. in 18. stoletja, med katerimi so tudi največja imena evropske znanosti: Leibniz, Ludolph, Fabricius, Schlözer, Durych, Dobrovský.

Bohoričeva slovnica je prvič zapisana v katalogu Cesarske dvorne knjižnice na Dunaju leta 1665, kar je ugotovil France Kidrič, najpomembnejši slovenski začetnik raziskovanja protestantizma na Slovenskem, ki je leta 1908 začel s službo v Dvorni knjižnici na

Dunaju in je bil prvi temeljit Bohoričev biograf.

Večina pričujočih evropskih intelektualcev, ki so v svojih delih in zapisih ohranili spomin na prvega slovenskega slovnika, je bila pripadnikov protestantske vere z razsvetljenskimimi nazori. Med njimi je veliko bibliotekarjev (Lambeck, Conring, Becmann, Placcius, Bauer, Fabricius, Sparwenfeld, Leibniz, Morelli).

Slovenski izobraženci z razsvetljenskimi nazori, ki so se prvi začeli zanimati za dela protestantskih piscev, Janez V. Valvasor, Žiga V. Popovič in Žiga Zois, so vedeli, da je prvi slovenski slovnika znan v krogu evropskih intelektualcev, da je njegovo delo pomembno slovensko in tudi evropsko jezikovno izročilo.

Viri in literatura

- BABIN, Malte Ludolf, 2000: *Gottfried Wilhelm Leibniz: Sämtliche Schriften und Briefe*. Berlin: Akademie Verlag.
- BAUER, Johann Jacob, 1770: *Bibliotheca librorum rariorum universalis. 1. Teil*. Nürnberg: bey Martin Jacob Bauer.
- BECMANN, Johann Christoph, 1673: *Historia orbis terrarum geographica et civilis*. Francofurti ad Moenum: Jennisius.
- BIRGEGARD, Ulla, 2005: *The History of Slavistics in Sweden*. Brogi Berkoff idr. (ur.): *Contribution à l'histoire de la slavistique dans les pays non slaves*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- CONRING, Hermam, 1730: *Operum, Bd. 4*. Braunschweig: F. W. Meyer.
- FABRICIUS, Johann Andreas, 1754: *Abriss einer allgemeinen Historie der der Gelehrsamkeit, Bd. 3*. Leipzig: Weidmann.
- GERHARD, Karl Immanuel, 1863: *Mathematische Schriften*. Berlin: A. Asher.
- HAGEK, Wenseslai, 1765: *Annales Bohemorum e Bohemica editione latine redditi*. Pragae: typis Joannis Josephi Clauser.
- HERRITY, Peter, 2001: *Konstituiranje slovenskega knjižnega jezika vloga zgodovine in lingvistike*. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja 20*. Ljubljana: Center

- za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- JANEŽ, Stanko, RAVBAR, Miroslav, 1978: *Pregled slovenske književnosti*. Maribor: Založba Obzorja.
- KIDRIČ, France, 1927: *Slovenski biografski leksikon* Ljubljana: Zadruga gospodarska banka. 1. zvezek, Adam Bohorič. 49–52.
- KIRCHMAIER, Georg Wilhelm, 1750: *Disquisitio historica de Martini Lutheris et vultis*. Wittebergae Sax.
- KOHL, Johann Peter, 1729: *Introductio in historiam et rem literariam Slavorum, imprimis sacram*. Altonaviae: Korten.
- KÖNIG, Georg Matthias, 1678: *Bibliotheca vetus et nova*. Altdorf: Impensis Wolffgani Mauriti.
- LAMBECK, Peter, KOLLAR, Adam Franz, 1665: *Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi. Vindobonae, lib. I, 92*. Wien: Matth. Cosmerovius.
- LODGE, Paul, 2004: *Leibniz and his correspondents*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MARPERGER, Paul Jacob, 1705: *Moscowitischer Kaufmann*. Lübeck.
- MORHOF, Daniel Georg, FRICK, Johannes, MOLLER, Johannes, FABRICIUS, Johann Albert, 1732: *Polyhistor literarius philosophicus et practicus, Bd. 2–3*. Lübeck.
- MORELLI, Jacopo, 1787: *Bibliotheca Maphaei Pinellii Veneti Magno, Bd. 1*. Venetiis: Typis C. Palesii.
- MOSER, Fiedrich Carl, 1786: *Patriotisches Archiv für Deutschland, Bd. 4*. Frankfurt, Leipzig: Schwan & Götz.
- PATERA, Adolf, 1895: Korrespondence Josefa Dobrovskeho, Dil I. *Vzajemni dopisy Josefa Dobrovskeho a Fortunata Duricha z let 1778–1800, 1. del*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- PELC, Milan, 2002: *Pismo, knjiga, slika. Uvod u povijest informacijske culture*. Zagreb: Golden Marketing.
- PRECHTL, Conrad Aloys, 1773: *Religionsgeschichten der ganzen Welt und aller Zeiten, Bd. 1*. Regensburg: Johann Michael Englerth.
- SCHLÖZER, August Ludwig, 1777: *Schlözer's Briefwechsel meist historischen und politischen Inhalts, II Teil, Hft. VII–XII*. Göttingen: In der Vandenhoeckschen buchhandlung.
- SOCIÉTÉ DES BIBLIOPHILES FRANÇAIS, 1820: *Mélanges*. Paris: Firmin Didot.
- VALVASOR, Johann Weikhard, 1689: *Die Ehre des Hertzogthums Crain*. Laybach: zu finden bey Wolfgang Moritz Endter, Buchhändlern in Nürnberg. Zvezek V, 190, 200; zvezek VI, 274, 348, 349.
- VOGT, Johann Friedrich, 1747: *Catalogus Historico-criticus librorum rariorum*. Hamburg: Christiani Heroldi.
- WATERMAN, John T., 1977: *Leibniz and Ludolf on things linguistics: Excerpts from Their Correspondence, 1688–1703*. Berkeley: University of California Press.
- ZWOLINSKI, Przemyslaw, 1966: Trije neznani primerki Bohoričeve slovnice iz leta 1584. *Jezik in slovstvo* 11/4. 123–124.